

Het Oranjezeilen bij Oude Schouw in 1777 en de „Greate” Bever

S. J. van der Molen/foto's Paul Vogt

*Spiegel van het miniatuurscheepje DE BLOEYENDE ORANJESTAM uit de Lemmer, dat op 4 september 1777 het feest zou hebben opge-
luisterd (in Fries partikulier bezit).*

Penning betreffende de vorstelijke hardzeilpartij op 4 september 1777 bij de Oude Schouw, aanwezig in het Fries Museum te Leeuwarden.

„Wanneer wij in juni 1977 de boeier voor de eerste maal bij de familie Terpstra te Broek in Waterland voor de wal zien liggen, schiet mij onwillekeurig de befaamde uitdrukking van Eeltje Holtrop van der Zee „daar leit hij al” door het hoofd”. Met deze zin, die betrekking had op de overlevering, dat Eeltsjebaes te Joure als hij nadacht over een schip dat hij moest bouwen dit als in een visioen in de Sylroede zag liggen („dêr leit er al”), ving Robert Vorstman in het nummer van 2 maart j.l. zijn artikel: De „Greate” Bever, portret van de oudste nog varende boeier, aan. Het waren niet de woorden van Holtrop van der Zee die mij bij het lezen van zijn geestdriftig verslag te binnen schoten, maar wel de herinnering aan een bezoek dat ik een jaar of twaalf geleden bij Terpstra bracht en hij mij het witte schip dat het doel van mijn komst was, toonde en ervan vertelde. De boeier had mijn aandacht getrokken vanwege de verhalen die ik er over gehoord had en de literatuur waarin dit schip, als zijnde de befaamde „Greate Bever”, genoemd werd. Directe aanleiding was een reportage in de *Leeuwarder Courant*, terwijl het feit, dat in 1965 mijn goede relatie, drs H. Halbertsma, in zijn te weinig gewaardeerde en niet door Vorstman genoemde publikatie *Sneeker Hardzeildag, een belangrijk hoofdstuk uit het Friese volksleven* (P.N. van Kampen en Zoon n.v. Amsterdam) uitvoerig aandacht had geschonken aan dit schip, ook een rol speelde.

In het verband van een relaas over het „Oranje hardzeilen” op 4 september 1777 bij Oude Schouw, tussen Leeuwarden en Akkrum, schreef Halbertsma, zonder overigens met bewijsmateriaal te komen: „Maar ook het schip zelf, mirabile dictu, bestaat nog altijd, zij het in danig onderkomen vorm omdat de tijd aan de inhouten knaagde en een brand de roef met een deel van het dek vernielde. De romp ligt in ieder geval nog te Broek in Waterland als een met zorg bewaarde relik, toebehorende aan de

De keerzijde van de penning, waarop sprake is van een wedstrijd van spiegeljachten.

heer W. Terpstra, onder de naam „Anne”. Het oorspronkelijke roer maakt er ook al geen deel meer van uit, doch valt te bewonderen in het Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum te Amsterdam.”

Alvorens nu in te gaan op de beweerde relatie van het schip dat tot voor kort in Broek in Waterland lag, en het jacht waarmee de Sneeker Koopman Mintje Wouters de hardzeilpartij in 1777 gewonnen zou hebben, lijkt het mij goed iets meer van deze wedstrijd te vertellen. In de eerste plaats omdat, wij tenminste wat Friesland betreft, niet over oudere beschrijvingen van hardzeilpartijen beschikken en in de tweede plaats omdat het verslag van dit evenement in boekvorm onder de titel *Het Verheugd Vriesland in den Jare 1777* bewaard is gebleven (exemplaar o.m. in Stedelijke Bibliotheek Leeuwarden).

De Friese Staten organiseren een wedstrijd

Dit boekje bevat méér dan een relaas over Oude Schouw, maar het overige - een verslag van alle feestelijkheden bij het bezoek van prins Willem V, zijn gade en kinderen aan Friesland - dient hier niet ter zake. Wel mag worden vastgesteld, dat de Friese Staten bij dit hoge bezoek niet zuinig in de bus hadden geblazen. Het zou verleidelijk zijn in te gaan op de persoon van de vorst, zijn Friese afkomst (als zoon van Willem IV, die in 1711 te Leeuwarden geboren was), zijn positie in de Republiek, de tegenstellingen die zich na zijn meerderjarigheid ontwikkelden, maar dat zou te ver voeren. Wellicht heeft een rol gespeeld het feit, dat de vijfde Willem van de Friese Staten voor die provincie een instructie (waarom hij gevraagd had) had gekregen, waarover hij - konservatief en koppig van aard - slecht te spreken was. De royale ontvangst in Friesland kan wel een poging zijn geweest de lucht wat te doen op klaren.

Hoe dit zij, de Staten schreven, om het Haagse gezelschap een plezier te doen, ook een zeilwedstrijd uit en zij kozen de Oude Schouw daarvoor als plaats uit. Hierbij zal niet de overweging gegolden hebben, dat deze zich nu bij uitstek voor een hardzeilpartij leende, maar eerder, dat langs deze van een tol voorziene waterherberg (er staat er op dit punt nog steeds een!) de hoofdweg Zwolle-Leeuwarden voerde. De naam geeft aan, dat in deze weg en wel tussen Akkrum en Irnsum een „schouw” (lees: platbodem) de verbinding onderhield tussen de beide oevers van de Nieuwe Wetering (Wjittering), sinds in de late middeleeuwen de grietenij Opsterland op deze plaats van de rivier de Boorn uit onder deze naam een rechte vaart naar het Sneekermeer had gegraven. Het doel was het overtollige water dat als gevolg van het droogvallen van de Middellzee niet meer langs de benedenloop (Moezel) naar Rauwerd en aldus in zee kon worden geleid, toch kwijt te raken. In de 19de eeuw eerst werd ter plaatse een brug gebouwd, die in de jaren '50 van deze eeuw vervangen is door een moderne hoge oeververbinding die wel storend is in het landschap, maar waarvanaf men zich wel een goede voorstelling kan vormen van de route die de deelnemers op die 4de september 1777 moesten zeilen.

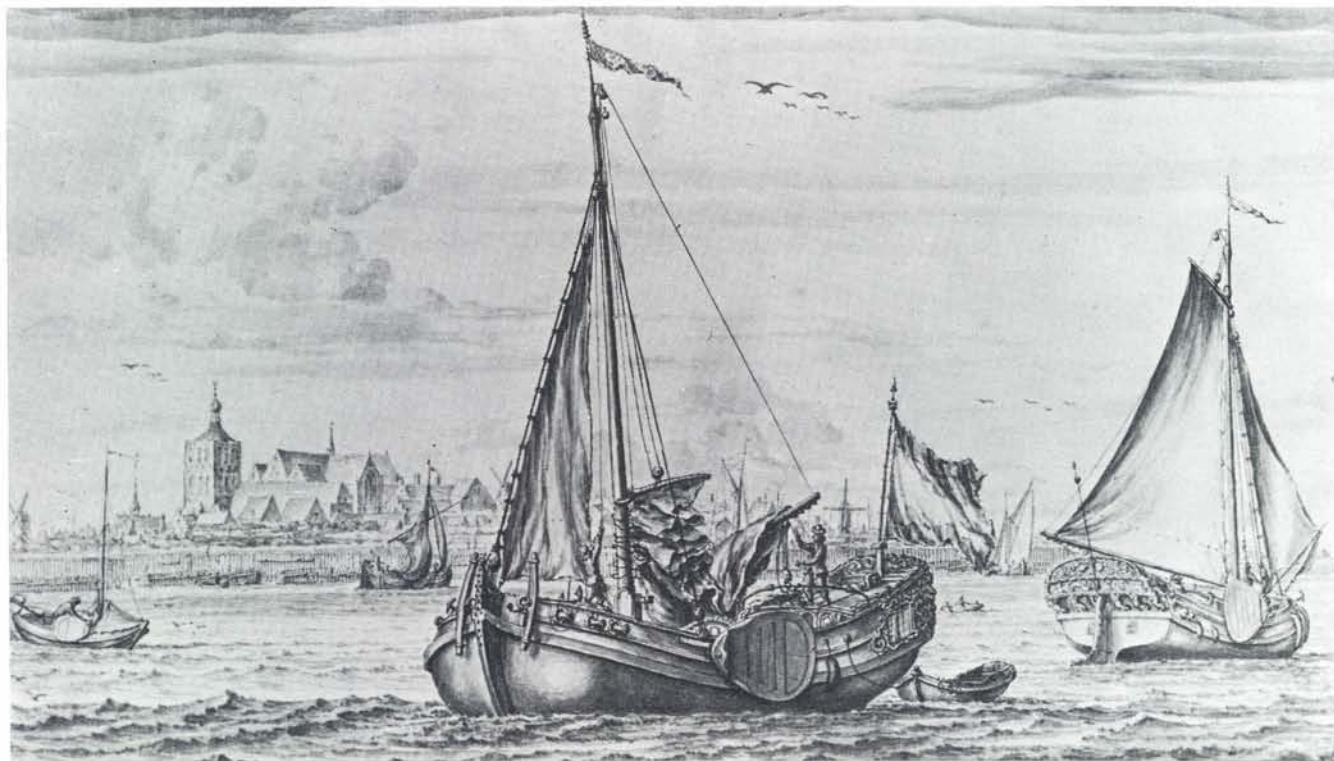
In elk geval hadden de vier keurmeesters, die de Staten hadden aangesteld, een en ander grondig voorbereid. Dat waren Hendrik Johannes van der Werf („Capitein van het Binnen Jagt van Syn Doorlugtige Hoogheid”; zeg maar: het Statenjacht), Siedts Pieters („Koopman op het Vliet - te Leeuwarden - en Schipper op den Haag”), Andries Wouters (koopman te Sneek) en Ba-

tholomeus Nuyen, te Woudsend. Zij organiseerden een wedstrijd door de „Directie van de meeste zaaken, raakende de Schikking tot het Zeilen, op zic te neemen” en een reglement van 13 artikelen te ontwerpen, dat op 25 augustus 1777 door de Edele Mogende Heeren Gedeputeerde Staaten van Vriesland werd aanvaard.

De deelname werd beperkt tot „Alle Jagten, welke voor Liefhebberij worden gehouden binnen deese Provincie, mits boven de twintig voeten lang zijnde”. In mijn boek *Profiel van een Waterland* (Bussum, 1974) kan men lezen, dat omstreeks 1800 in Friesland wedstrijden werden gehouden met als minimum-maten 22 voet, 20-23 voet, boven 23 voet, 24 voet „en daaronder”. De maat die in 1777 werd aangehouden (boven de 20 voet dus) behoorde bij een wedstrijd op het Sneeker meer in 1808 tot de tweede klasse: de eerste betrof „Jagten boven de 23 voeten”. En in 1810 werd in de *Leeuwarder Courant* te koop aangeboden een jacht van 25 voet, „de zogenaamde Krokkedil, die bij alle liefhebbers voor een groot meester bekend is”. Of dit was een jacht dat extra lang was, of de plezierschepen waren sinds 1777 wat langer geworden (de naam Krokkedil zou kunnen wijzen op de roerkop waarop zulk een dier was aangebracht: er zijn in musea nog wel voorbeelden daarvan te zien).

De vier heren bepaalden de plaats van de bakens en gaven ons daarmee een middel aan de hand om de route op een kaart vast te leggen. Artikel XI schreef namelijk voor: „Het eene Baaken, waar omheen gezeild moest worden, was een opgeregte Paal, en daar bij een Ton op 't water drijvende, dewelke lag en stond ten Westen van 't uitēinde der Weetering, digt aan de Sneeker Meer, en 't ander een opgeregte Staak, waar af van het bovenēinde woei een Orange Vlag, geplaatst in 't eerste regtuit loopende Rak van de Schouw naar Irnsum.” Dit laatste gedeelte betrof een deel van de (voormalige) rivier de Boorn, waarvan de

Een Enkhuizer en een Fries spiegeljacht buiten de haven van Workum, naar een sepia-tekening van P. I. Portier, plm. 1770 (Fries Museum).

allerlei soort, met kostelijke Vlaggen, Wimpels en allerhande Cieraaden pronkende, welke zich 's Donderdags morgens aldaar vertoonden, met een onnoemelijk getal Aanschouwers welke daar op waaren, kan iemand die er niet geweest is, zich nauwelijks verbeelden; men hoorde een gestadig Muzijk op Walt-hoorns, Trompetten, Keteltrommen, Trommels en andere Instrumenten. (...) Behalven dat, hadden zich een considerabele menigte van Rijtuigen, als ook menschen te voet, van alle kanten toevloeiende, derwaarts heen begeeven; dus het de aangenaamste vertooning gaf welke men zich zoude kunnen voorstellen."

Wie of liever welke schepen gold nu deze belangstelling? Er hadden zich des morgens 36 „schippers” laten inschrijven, die door loting in vier „divisien” van acht schepen en één van vijf werden ingedeeld. Iedere divisie moest afzonderlijk hardzeilen, waarna tenslotte de vijf winnaars om de hoofdprijs zouden moeten kampen. Wie de lijst van deelnemers nagaat, kan enkele gevolgtrekkingen maken. In de eerste plaats namen geen adellijke personen deel, wel lieden die door handel of bedrijf tot de maatschappelijke middenklasse konden worden gerekend. Ik noem de Kingma's en Zoethouts van Woudsend, leden van de familie Wouters van Sneek, een Simon Sloterdijk van Makkum, een Postma, een Wielinga en een Bloxma van Sneek, een Zeilmaker van Harlingen, een Nauta van Woudsend. Maar er waren ook deelnemers bij die geen familienaam hadden zoals Anne Gabes van Woudsend, Bokke Beekes van Terhorne, Johannes Jurjens van Grouw, Jelle Hendriks van Oldeboorn, Bauke Piebes van Erneuwoude.

Met elkaar waren er 37 schepen en wel 12 van Sneek, 8 van Woudsend, 6 van Leeuwarden, Grouw en Erneuwoude elke met 2, terwijl met één schip vertegenwoordigd waren Harlingen, Makkum, Oldeboorn, Terhorne, Warga, Workum en IJlst. De eerste divisie zeilde al om kwartvoor twaalf, terwijl om half één alle vijf eskaders in de baan kruisten, zonder dat „er eenige wanorde” voorviel, terwijl er welsprake was van „een gestadige aanhoudende voorbijpassing van Zeilen.” Als winnaars kwamen naar voren Jelle Zoethout (Woudsend), Reinder Zoethout (aldaar), Mintje Wouters (Sneek), Goslink Lykles (Grouw), Jelle Hendriks (Oldeboorn). Zij moesten opnieuw loten om de volgorde van ligplaats, waarna dezelfde baan werd afgelegd. En - en nu citeer ik drs. Halbertsma - „het geluk was met het schip, dat de tweede paal was toegezegd: de „Bever”, gestuurd door Mintje Wouters.” Zijn broer Andries, een van de organisatoren dus, werd in de vorstelijke tent geroepen, waar hem gevraagd werd de winnaar „derwaarts te doen komen.” Dat gebeurde en de Sneeker koopman, uit een doopsgesind en van oorsprong IJlster geslacht, ontving uit handen van Hare Koninklijke Hoogheid de door Gedeputeerden beschikbaar gestelde prijs. Dat was een zilveren scheerhout, lang twee voeten, „staande op deszelfs midden een fraaije gewerkte Zilveren Kroon (...), een allercierlijkst Zilveren Tuigje, ter lengte van anderhalf voet, waar op gegraveert zijn de Wapens van Hunne Doorlugtige en koninglijke Hoogheden, mitsgaders dat

De prijzen die Mintje Wouters in 1771 won en die zich in het Fries Museum bevinden.

van deeze Provincie, dewelke boven door eene Kroon worden gedekt; een kostelijke Zilveren Bal of Knop op de Vlag, met deselve Wapens en Kroon, ter hoogte van zes duimen, en in diameter breed ruim vier duimen; een Zilveren Wimpelstok met twee zwaare Knoppen aan de einden (...), waarbij een Zilveren Blokje aan Oranje Linten; mitsgaders een Vleugel, Vlag en Wimpel, zeer cierlijk geschildert en verguld, met Goudene Appels aan de Ranken”, ook al met de wapens van de vorstelijke

personen en de provincie Friesland.

Met uitzondering van de wimpelstok met toebehoren, de vleugel, de vlag en de wimpel bevinden de prijzen zich thans in het Fries Museum te Leeuwarden. Daar valt ook te zien, dat Mintje Wouters geen gebruik heeft gemaakt van de zes berijmde spreuken die de Leeuwarder „dichter” A. Jeltema had bedacht en aan de winnaar had toegezonden om er een keus uit te doen om dan de uitgekozen woorden „op den Zilveren Vleugel te doen graveren.” Maar Jeltema was ijdel genoeg om zijn spreuken („Opschriften op den Eerenprijs”) door de druk te doen verspreiden, waaraan het is te danken, dat het Fries Museum ook een exemplaar daarvan bezit. Na het in ontvangstnemen van de prijs zeilden de winnaar en de andere deelnemers nog enkele malen langs de tent met de vorstelijke familie, die aan het slot te kennen gaf „het hoogste genoegen in alles gehad te hebben” en om een uur of zes met koetsen en rijtuig naar Leeuwarden vertrok.

Tot zover dit verslag, waaraan nog wel meer zou kunnen worden toegevoegd. Zo verscheen er in de toentertijd weinig beoefende Friese taal een anoniem dichtstuk, dat tot titel droeg „Friesk Oranje Zyllerslied”, dat zeven coupletten telde, waarvan zes op destijds bekende wijzen, en waarvan ik als dichter beschouw - (voor mijn motivering zie *Leeuwarder Courant* 10 maart 1973) - de Dokkumer predikant Feike Hiddes van der Ploeg, die een levendig werkstuk leverde.

Eene Zeijl Parthij met Spiegeljachten

Het wordt intussen tijd terug te keren tot de winnaar. Dat hij een bekend zeiler was, zou ook kunnen worden afgeleid uit het feit, dat hij bij het op 8 maart (!) 1767 te Sneek gehouden admiraalzeilen ter gelegenheid van de verjaardag van prins Willem V als admiraal werd verkozen (zie mijn *Profiel van een waterland*). Maar of hij met de Bever zijn prijs won, zoals ik hierboven aan Halbertsma ontleende, is wel een vraag die tot discussie kan leiden. Ik wil niet betwijfelen, dat het door Vorstman gekochte schip de oudste boeier van ons land is, al wordt in de pas verschenen vijfde druk van *Ronde en platbodemjachten* (Amsterdam, 1977) onder de sinds 1950 door Tjeerd van der Meulen te Joure (later Sneek) onder handen genomen ronde schepen ook genoemd: „Neerlands oudste boeier, (de lytse) „Bever” - gebouwd in 1820 door Eeltje Teadzes Holtrop en wel als beurtscheepje Eernewoude-Leeuwarden” (blz. 80). Over de Greate Bever wordt daar gezwegen. Waar ik bezwaar tegen maak, is de relatie die er gelegd is (en wordt) tussen het schip waarmee Mintje Wouters twee eeuwen geleden won en de Greate Bever, waarvan Vorstman, maar ook Halbertsma in zijn *Sneeker Hardzeildag* de geschiedenis zo goed mogelijk hebben nagegaan.

Uit het citaat hierboven blijkt dat Halbertsma evenals Vorstman er van overtuigd is, dat de Sneeker koopman met de Grote Bever zijn nog bewaarde prijzen behaald heeft. Maar een bewijs ontbreekt. Men zou daartegen kunnen aanvoeren, dat terwijl Halbertsma schrijft: „De overlevering wil dat ook de Greate Bever eenmaal te IJlst van stapel liep en, evenals de Otter, geheel was ingericht op het vervoer van lijnkoeken. *Deze schepen waren dus niet bedoeld als plezierjacht te varen* zodat zij een veel

zwaardere bouw en hoekiger vorm vertonen dan de buitengewoon sierlijke boeiers en jachten (. . .)”, Gedeputeerde Staten deelneming alleen hadden opengesteld voor jachten „welke voor *Liefhebberij worden gehouden*.” En zou dan de rijke Sneeker handelaar in meel en lijnolie hebben gezeild met een bedrijfsvaartuig dat ook wel eens voor een pleziertochtje werd gebruikt?

Maar er is een ander argument, waaraan ik meer waarde hecht. Het mag dan zijn, dat het reglement alleen van (plezier-)jachten spreekt, ter gelegenheid van het feest lieten Gedeputeerden een gedenkpenning slaan, die zij (onder meer?) aan Hendrik Johannes van der Werf (die wij als een van de organisatoren al leerden kennen) vereerd hebben. De voorzijde vertoont een wat schematisch gehouden gezicht op de Oude Schouw met op de voorgrond de drie tenten, schepen langs de wal en in het midden zes zeilende jachten, terwijl aan de achterzijde onder meer te lezen staat: „Ter Gedachtenisse geschonken aan Hendrik Johannes van der Werf Wegens gedaane diensten als Bestierrer van eene Zeijl Parthij met *Spiegeljachten* (kursivering v.d.M.) Landsweege vertoond, bij de oude Schouw,” enz. Nu weten wij door afbeeldingen heel goed wat een spiegeljacht was: een rond plezierschip met een lichtjes vallend, rijk met beeldhouwwerk versierd achterschip. Het kwam in de tweede helft van de 18de eeuw blijkens bewaarde prenten ook in Friesland algemeen voor, in zoverre er van algemeen kan worden gesproken bij de uiteraard gegoede lieden die alleen zich een dergelijke luxe konden veroorloven.

Als de „Anne” van eerst Terpstra en nu van Vorstman inderdaad heeft meegezeild bij de Oude Schouw, dan zou hij oorspronkelijk ook een spiegel moeten hebben gehad. Maar dan zou het een bijzonder kostbaar schip zijn geweest, dat zich moeilijk laat verenigen met de dienst als vrachtvaarder. En dat was de Greate Bever toch, blijkens de mededeling van Yke Wouda in zijn boekje uit 1938: „Zoo had De Bever, toen mijn vader deze kocht, nog twee laadluiken, waar de koeken ingeladen werden om zoo aan de klanten te bezorgen.” Trouwens, niet Wouda legde de relatie Bever-Mintje Wouters, maar, zoals Vorstman schrijft, reeds J. Velsink, te Leeuwarden, die in 1928 in *De Waterkampioen* veronderstelde: „Waarschijnlijk was het jacht van den heer Wouters de thans vermoedelijk nog bestaande „De Bever”, want het is vrij zeker, dat deze in het laatst der 18e eeuw in het bezit was van een fam. Wouters te Sneek.” Overigens vermeldt Halbertsma deze toch wel onzekere bron niet; hij neemt zonder meer de relatie aan.

Nu zou men kunnen aanvoeren, dat de scheepjes op de penning geen spiegeljachten zijn. Maar in de eerste plaats is de afbeelding tamelijk gebrekkig, in de tweede plaats ziet men weinig luxe aan de schepen en in de derde plaats is de penning natuurlijk van te voren vervaardigd en heeft de maker zich een eigen voorstelling van het nog te houden evenement moeten maken. De inscriptie die van spiegeljachten spreekt, kan wel later zijn aangebracht, maar dat hoeft niet, omdat het geen onbekende prijswinnaar betrof, maar iemand die Gedeputeerden voor zijn medewerking wilden belonen en die zij zelf hadden uitgekozen. Anderen mogen uitmaken, of er bij een spiegeljacht plaats was voor het Grote Bever-roer dat zich in het museum in Amster-

De leden van de families Pijterssen en Wouda aan boord van de Bever ca. 1890

Daarbij is het niet zo belangrijk, dat eerstgenoemde bouwer van het schip, Sjoerd Jouwes Stapert, als een warme Oranjevriend beschouwt en Wegener Sleswijk van mening is, dat Stapert een prominent patriot was, die in 1787 naar Frankrijk vluchtte en eerst na zijn terugkeer (mèt de Franssen) in 1795 als architect van 's Lands (dat is: Frieslands) Werken werd benoemd. Tenslotte kan Stapert tussen 1777 en 1787 best van mening of sympathie zijn veranderd.

Belangrijker is, dat in de familie Wegener Sleswijk de overlevering leeft, dat de Lemster voorvaders Stapert en Sleswijk op 4 september 1777 bij Oude Schouw een bemand model van een driemaster lieten varen onder de naam „De bloeyende Oranjestam”. Luiking weet te berichten, dat alleen Stapert het scheepje bouwde en dat het werd opgeborgen in een pakhuis, maar dat het bij de aanval

van de Engelsen over zee op de Lemmer in 1799 vrijwel geheel vernietigd werd. De spiegel bleef echter bewaard, terwijl ook enkele bronzen kanonnetjes en een ankertje als familiebezit trouw bewaard worden (zij het niet in Leeuwarden).

De Bloeyende Oranje Stam

Een bijdrage over het Oranjezeilen in 1777 zou niet volledig zijn zonder vermelding te maken van een tweede raadsel. Dat betreft een schip, dat niet meezeilde, maar dat zich die dag wel bij Oude Schouw zou hebben vertoond. In partikulier bezit te Leeuwarden bevindt zich namelijk de gesneden spiegel van een schip met de naam DE BLOEYENDE ORANJE STAM, met daarboven een boompje met oranje-appels in een twee-orige pot of vat. Snijwerk versiert het geheel. Over dit schip gewerden mij mededelingen van twee zijden. Mr. dr. H. F. W. Luiking, te Naarden (Oud-Lemster), en Rienk Wegener Sleswijk, te Dordrecht, schreven mij er over. Beiden zijn het niet in elk opzicht met elkaar eens.

De spiegel van het scheepje is niet breder dan ongeveer 120 cm en kan dus geen deel hebben uitgemaakt van een heus spiegeljacht. Mogelijk diende het stuk ter opluistering van een namaakjacht van kleiner formaat. Of dit echter speciaal voor die 4de september 1777 is vervaardigd, valt te betwijfelen. Het bezoek uit Den Haag zal zeker niet vele maanden van te voren zijn bekend gemaakt, zodat er geen tijd zal zijn geweest deze

„Oranjestam” tijdig op stapel te zetten. Het Lemster jachtje als element van „show”, zou overigens heel aardig passen in wat het verslag over het evenement bij Oude

Schouw ook vermeldt, namelijk: „De Matroozen in de Jagten hadden zich meest alle gedistingueert in bijzondere Kleeding, zo wel die stil laaggen, als die welke om den Prijs zeilden.” Wel, als de „Oranjestam” daar inderdaad geweest is, moet

het scheepje met vele andere langs de oever hebben gelegen. ●

DE BLOEYENDE ORANJE STAM